

Ks. Sebastian Kreczmański
Uniwersytet Śląski w Katowicach

„ZBIÓR Z WERONY” – OPIS I ZAWARTOŚĆ

LITURGICAL COLLECTION FROM VERONE – DESCRIPTION AND CONTENT

ABSTRACT:

Księgi liturgiczne były i nadal są komponowane dla liturgii oraz z myślą o liturgicznym użyciu. Są one nieodzownym elementem celebracji liturgicznej. Teksty, które są w nich zawarte, stanowią integralną część każdego sprawowanego misterium. Księgę liturgiczną można również rozumieć w szerszym znaczeniu – jako dokument, który zawiera teksty liturgiczne. Z drugiej strony dokument jako taki nie jest używany w liturgii. Służy on jako zbiór modlitw, z których bogactwa czerpie Kościół w czasie celebracji sakramentów. Dla liturgii rzymskiej kluczowymi dokumentami są m.in. mowy św. Leona Wielkiego (440-460) i sakramentarze. W sakramentarzach biskup lub sprawujący liturgię kapłan znajdował teksty modlitw używanych podczas liturgii. Omawiany w artykule dokument ma charakter źródłowy dla tekstów liturgicznych. Mamy tu bowiem do czynienia ze zbiorem, który nie zawiera modlitw przewidzianych bezpośrednio do użycia w liturgii, ale jest bardziej kolekcją łacińskich oracji pochodzących z różnych okresów.

Liturgical books were and still are composed for liturgy and used in liturgy. They are an indispensable element of the liturgical celebration. The texts contained therein are an integral part of every celebrated mystery. The liturgical book can also be understood in a broader sense as a document containing liturgical texts. On the other hand, the document itself is not used in the liturgy. It serves as a collection of prayers which the Church is using during the celebration of the sacraments. For the Roman liturgy, the key documents are, inter alia, the speech of St. Leo the Great (440-460) and the sacramentaries. In the sacramentaries, the bishop or the priest who celebrated the liturgy found the texts of prayers used during the liturgy. The document discussed in the article is a source document for liturgical texts. We are dealing here with a collection that does not contain prayers intended directly for use in the liturgy, but is more a collection of latin orations from different periods of time.

Słowa kluczowe: sakramentarz, Werona, zbiór liturgiczny, modlitwy euchologiczne

Keywords: sacramentary, Verone, liturgical collection, euchological prayers

WSTĘP

Księgi liturgiczne były i nadal są komponowane dla liturgii i w liturgii używane¹. Stanowią one nieodzowny element celebracji liturgicznej. Teksty w nich zawarte są integralną częścią każdego sprawowanego misterium. Księgę liturgiczną można równocześnie rozumieć w szerszym znaczeniu – jako dokument zawierający teksty liturgiczne. Sam dokument jako taki nie jest używany w liturgii, służy jedynie jako zbiór modlitw, z których bogactwa czerpie Kościół podczas celebracji sakramentów. Dla liturgii rzymskiej kluczowymi dokumentami są m.in. mowy św. Leona Wielkiego (440-460), z których dowiadujemy się o ustalonych świątach w roku liturgicznym, oraz sakramentarze. W sakramentarzach biskup czy sprawujący liturgię kapłan znajdował teksty modlitw mszalnych². Omawiany w artykule dokument ma właśnie charakter źródłowy dla tekstów liturgicznych. Mamy tutaj do czynienia ze zbiorem, który nie zawiera modlitw przewidzianych bezpośrednio do użycia w czasie liturgii, ale jest badziej kolekcją łacińskich oracji pochodzących z różnych okresów³.

Utrwalanie tekstów łączyło się z jednej strony z kształtowaniem się rodzin liturgicznych na Wschodzie i na Zachodzie oraz z przejściem w liturgii w Kościele Zachodnim z języka greckiego na łaciński, a z drugiej strony z powstawaniem druków interpretujących „po swojemu” naukę Kościoła⁴.

1. Stan zbioru

Omawiany zbiór na wymiary 252 na 180 mm oraz 30 mm grubości. Posiada 139 stron. Jest przechowywany w Bibliotece Kapitulnej w Weronie jako Kodeks LXXXV (olim 80). Obecnie jest obłożony skórą, ale to nie uchroniło go przed zniszczeniem (trzy pierwsze części są zniszczone). Okładka pochodzi prawdopodobnie z roku 1713 – a więc z czasu tuż po odkryciu przez Markiza Scipiona Maffeia zbioru w Weronie⁵. Na okładce z obu stron widnieją podwójne linie, które – tworząc krzyż – dzielą ją na cztery pola. Na odwrocie dokumentu znajduje się – napisana ręcznie – cyfra 80, która stanowi poprzedni numer katalogowy dla zbioru. Przy dolnej krawędzi pierwszej strony również umieszczony jest ten sam numer, napisany tym razem ciemniejszym atramentem. Nowy numer katalogowy podany jest na odwrocie książki przy dolnym rogu, na niebiesko-szarym papierze. Zawiera on również prawie nieczytelną informację, pokrywającą się z podręcznym katalogiem biblioteki w Weronie: *Sacramentarium Veronen. seu Gelasianum edit. ab III° Iosepho Can. Blanchino sub nomine S. Leonis Papae in T. IV Anastasii Bibliothecarii.*

¹ Por. A. Nocent, *I libri liturgici*, w: *Anamnesis 2, La liturgia panoramastorico generale*, Monteferrato 1978, s. 131-226.

² Por. B. Nadolski, *Liturgika. Liturgika fundamentalna*. t. 1, Poznań 1989, s. 45.

³ Por. A.J. Chupungco, *Handbook of Liturgical Studies: Introduction to the liturgy*, Collegeville, Minnesota 1997, s. 246.

⁴ B. Nadolski, *Liturgika...*, s. 69.

⁵ Por. L.O. Mohlberg, *Sacramentarium Veronense*, Roma 1994, s. XV.

Na spodzie okładki {Pod okładką} znajduje się druga, papierowa, na brzegu której można przeczytać: *Sacramentarium Veronense Leonianum, sed Gelasii, primo editum a Iosepho Blanchino Canonico Veron. et Pr. C. Dr. in Tom. IV p. XII. Vit. Romanor. Pontif. ab Anastasio Bibliothec, conscript., ac denuo a Ludovico Ant. Muratorio in T. I. p. 288 Liturgiae Rom. Vet. Ven. 1748 typ. Pasquali. Codicem Editores consignat. lit. circa an. 735 sunt arbitrati*. Na odwrocie blaszanych okuć okładki można z kolei znaleźć inną notatkę: *Vetustiss. Sacram. a cl. Canonico Blanchinio in tom. IV. Anastasii primum luce donatum. pag. XII. Deinde a Auratorio, Ballerinis, aliisque, quem Felicianum, aut Gelasianum nuncupare malumus*. Oprócz tych opisów zachowały się jeszcze trzy inne ręczne zapisy na pergaminie. Przypuszcza się, że notatka z IX w. umieszczona na pierwszej folii została sporządzona przez diakona Pacificusa († 846). Pochodzenie jej jest jednak niepewne. Przypuszczalnie pochodzi z terenów Italii. Bardziej prawdopodobne jest, że zapisy te pochodzą z XIV w. i odnoszą się do rubryk zbioru (jak twierdzi odkrywca libelli Maffei). Trzeba też zauważyć, że poszczególne karty zbioru zostały ponownie zebrane przez Joannesa Jacobusa de Dionysiisa, kanonika weroneńskiego, w roku 1758. Zbiór został również poddany koniecznym naprawom w Watykanie w 1924 r. Stary ochronny arkusz papieru znajduje się obecnie w Bibliotece Watykańskiej⁶.

2. Nazwa

Bez wątpienia do najważniejszych ksiąg, z których sprawowano liturgię, zaliczamy sakramentarze, a wśród nich odpowiednio: leoniański, gelazjański oraz gregoriański⁷.

Sakramentarz będący przedmiotem naszego zainteresowania nie ma jednej określonej nazwy. Znany jest pod kilkoma. Jest to związane z hipotezami dotyczącymi autorstwa zbioru z Werony. Pierwsza z nich zakłada, że jego autorem jest papież Leon Wielki⁸. Jej zwolennikami są najwyraźniej pierwsi wydawcy zbioru: Francisco i Giuseppe Bianchini, którzy zaproponowali dla niego tytuł: *Codex vetus Romanae Ecclesiae a sancto Leone papa confectus*. Tytuł ten był od samego początku kwestionowany. Na jego niekorzyść przemawia fakt, że omawiany zbiór stanowi luźno zestawione formularze mszalne (*libelli*). Przypuszcza się, że mogą one pochodzić z Rzymu (z bazylik cmentarnych, w których czczono określonych męczenników, oraz z kościołów tytularnych)⁹. Nie jest również wykluczone, że formularze wchodzące w skład sakramentarza pochodzą z archiwum laterańskiego. Drugie określenie księgi, czyli „sakramentarz z Werony” (*Sacramentarium veronense – Ve*), związane jest

⁶ O tych działaniach pisze E.A. Lowe w: *Codices Latini Antiquiores: a palaeographical guide to Latin manuscripts prior to the ninth century (11 vols)*, cz. 4, Oxford 1947, nr 473, s. 20.

⁷ Por. B. Nadolski, *Liturgika*... s. 45.

⁸ Por. A. Żądło, *Eklezjologiczny wymiar kolekt Adwentu w Mszałe Rzymskim Pawła VI. Studium lingwistyczno-teologiczne*, Kraków 2002, s. 33.

⁹ Tamże.

z miejscem przechowywania zbioru¹⁰. W 1749 r. nazwę tę zaproponował Giuseppe Assemani. Podyktowana ona została charakterem zbioru, którego części najprawdopodobniej zostały zebrane w Weronie w VII w. (600-625) jako okazjonalna kolekcja *libelli missarum*¹¹. Wydaje się jednak, że i ta nazwa nie jest do końca słuszna.

Aby lepiej zrozumieć kontrowersje wokół nazwy omawianego zbioru, konieczne jest sięgnięcie do historii powstawania ksiąg liturgicznych. W procesie tym możemy wyróżnić następujące etapy: pierwszy – to improwizacja, czyli tworzenie modlitw w trakcie sprawowania liturgii (jest to praktyka powszechna w antycznym Kościele); drugi (od ok. IV w.) – to początek tworzenia ksiąg. Najpierw teksty były spisywane na oddzielnych kartach zwanych *libelli*¹², a dopiero później zaczęły powstawać uporządkowane zbiory zwane sakramentarzami.

Sledząc ten proces, wyróżniamy dwa rodzaje *libelli*. Pierwszy pochodzi z okresu „presakramentarzowego”, kiedy to pod pojęciem *libellus* rozumiano pojedyncze strony lub zbiory kilkustronicowe zawierające modlitwy napisane na konkretne święto lub dla konkretnego kościoła (te *libelli* stanowią swoisty pomost pomiędzy fazą „improwizacji” a późniejszymi tekstami, które znajdujemy w sakramentarzach). Drugi rodzaj – to już okres sakramentarzy. *Libelli* w dalszym ciągu pozostają w obiegu, jednak zaczynają być wypierane przez sakramentarze, które są używane przez duchownych – zarówno misjonarzy, jak i pielgrzymów – zwłaszcza do celebrowania różnych mszy wotywnych¹³.

3. Czas powstania

Chavasse sformułował tezę, że interesujący nas zbiór został skomponowany za czasów papieża Jana III (561-574) w oparciu o fragmenty z V i VI w¹⁴. Opinię tę zdaje się potwierdzać inny badacz zbioru z Werony – E. Bourque. Wysuwa on hipotezę, że odbiorcą spisanych tekstów był najprawdopodobniej papież Jan III przebywający *extra muros*¹⁵. Dwie kolekcje: sekcja XVIII (45 formularzy) i sekcja XVII-XXXIV powstały w latach 545-555, za czasów papieża Wirgiliusza (537-555), który jest autorem niektórych fragmentów (sekcja XVIII). Nie wyklucza się także autorstwa papieża Leona Wielkiego (440-461) i papieża Gelazego (492-496)¹⁶.

¹⁰ Por. B. Nadolski, *Liturgika...*, s. 45.

¹¹ Por. B. Nadolski, *Wprowadzenie do liturgii*, Kraków 2004, s. 315-316.

¹² Por. B. Nadolski, *Liturgika...*, s. 69.

¹³ Chupungco podaje tutaj jako przykład *Mszal ze Stowe* (poł. VII w., liturgia Celtycka) i *Mszal z Mone* (ok. 650 r., liturgia Galikańska). Powołuje się również na zapisany cyrylicą *Mszal Kijowski* (z IX w., oparty na rzymskim prototypie z VI-VII w.) oraz na *Wotywny Sakramentarz Alcuina* (VIII/IX w.). cf. Vogel, ML 38.

¹⁴ Por. A. Chavasse, *Le sacramentaire dit Leonien conservé par le Veronensis LXXXV*, „Sacris Erudiri” 27 (1984), 1515-190

¹⁵ Por. również C. Falsom zauważa wpływ wielu autorów na powstanie sakramentarza. Wymienia on m.in. papieży Gelazego I oraz Wirgiliusza (537-555). Zob. C. Falsom, *I Libri liturgici romani*, w: *Scientia Liturgica. Introduzione alle Liturgia*, t. I, red. A.J. Chupungco, Casale Monferrato 2003, s. 264-266.

¹⁶ Tamże, s. 316; Również C. Falsom zauważa wpływ wielu autorów na powstanie sakramentarza. Wymienia on m.in. papieży Gelazego I oraz Wirgiliusza (537-555). Zob. Tamże, s. 264-266.

Poszukiwania autorów zbioru prowadzą się do tego, iż wielu badaczy na podstawie przeprowadzonych analiz próbuje podać przybliżone autorstwo poszczególnych modlitw w zbiorze. Badacze ksiąg liturgicznych twierdzą, że w okresie od III do VII w. (gdy zakończyła się redakcja zbioru) można w sumie doliczyć się ponad osiemdziesięciu autorów tekstów zapisanych w interesującym nas zbiorze. Są to zarówno osoby indywidualne, jak i grupy redaktorów, którzy tworzyli teksty z wyraźnym nastawieniem, aby sprecyzować konkretną doktrynę chrześcijańską.

4. Układ

Obecnie zbiór zawiera 139 ponumerowanych stron (libelli) zebranych w arkusze według następującego porządku:

Arkusze	Strona	Numer arkusza	Liczba stron
1	1-8	III	8
2	9-16	V	8
3	17-24	VI	8
4	25-32	VII	8
5	33-40	VIII	8
6	41-48	VIII	8
7	49-56	X	8
8	57-64	XI	8
9	65-72	XII	8
10	73-80	XIII	8
11	81-88	XIII	8
12	89-96	XV	8
13	97-104	XVI	8
14	105-112	XVII	8
15	113-120	XVIII	8
16	121-128	XVIII	8
17	129-136	XX	8

Zbiór kończy jedna pojedyncza strona (137) oraz jedna podwójna (138-139). Każda strona zbioru zawiera po 25 linii tekstu. Wyjątek stanowią strony 17 i 65, gdzie mamy 24 linie z tekstem, strona 21 zawierająca 22 linie oraz strona 128 zawierająca ich 19. Schemat, który możemy zaobserwować na poszczególnych stronach, jest jednolity pod względem kształtu i rozmiaru w całym tekście. Na każdym arkuszu są cztery strony tekstu (są one oznaczone rzymskimi cyframi), z wyjątkiem ostatniego arkusza, który nie jest w pełni zapisany tekstem.

5. Formularze zawarte w zbiorze

Manuskrypt z Werony składa się z 43 większych części zwanych sekcjami. Dzielą się one na formularze. W skład konkretnego formularza wchodzi wszystkie lub tylko część modlitw. Pełen formularz zawiera kolektę, modlitwę nad darami, prefację, modlitwę po Komunii oraz modlitwę nad ludem. Układ formularza nie precyzuje jednak, która modlitwa jest przeznaczona na konkretny moment sprawowanej liturgii (modlitwy nie mają własnych nazw). Należy się tego domyślić z kontekstu modlitwy. Każdy formularz jest jednak ułożony według kolejności modlitw podczas Eucharystii.

W omawianym zbiorze zdarzają się zarówno formularze niepełne, jak i formularze, w skład których wchodzi podwojone lub zwielokrotnione poszczególne modlitwy, a nawet cały komplet tekstów. Najczęściej podwojonymi tekstami są prefacje, natomiast najczęściej opuszczanymi formularzami są modlitwy nad ludem.

W treści zbioru znajdziemy również oracje, które są przeznaczone na inne aniżeli Eucharystia celebracje liturgiczne. Są to modlitwy poranne i wieczorne przeznaczone do odmawiania w ramach liturgii godzin¹⁷.

6. Zawartość i charakter formularzy

Zbiór liturgiczny z Werony jest podzielony na części. W manuskrypcie da się wyróżnić 43 większe części nazwane sekcjami. W skład każdej sekcji wchodzi poszczególne formularze. Możemy je podzielić na regularne (zawierające wszystkie pięć modlitw mszalnych), jak i nieregularne. Pod pojęciem formularzy nieregularnych będziemy rozumieli zarówno takie, które nie posiadają kompletu tekstów, jak również takie, które stanowią kolekcje, czyli zawierają zwielokrotnione modlitwy w ramach jednego formularza. Całość tekstów jest rozłożona na poszczególne miesiące roku w układzie świeckim.

Do naszych czasów nie zachował się początek zbioru. Jego pierwsza część zaginęła, dlatego zbiór rozpoczyna się od modlitw z kwietnia, a ściślej – od szóstego formularza (świętych Tyberiusza i Waleriana) ósmej sekcji, kończy się natomiast modlitwami z grudnia, przy czym nie ma tu żadnych wzmianek o Adwencie i brakuje adekwatnego do tego okresu liturgicznego formularza¹⁸.

W dalszej części przedstawimy opis zbioru (ułożony według zawartego w nim kalendarza). W zbiorze możemy wyróżnić kilka części, według których są ułożone poszczególne modlitwy. Nie jest to układ systematyczny. Zarówno wspomnienia świętych (*sanctorale*), jak i dni w ciągu roku (*item alia*), a także modlitwy przeznaczone na konkretne okazje są ze sobą wymieszane.

¹⁷ Sekcja XVIII w formularzu XXXI zawiera *orationes matutinas uel ad uesperum* oraz oracje zatytułowane: *item ad uesperum*. W tej samej sekcji formularz XXXVIII został opatrzony tytułem: *incipiunt praeces diurnae cum sensibus necessariis*.

¹⁸ A. Żądło, *Eklezjologiczny wymiar...*, s. 34.

6.1. Numery formularzy

Poszczególne modlitwy w zbiorze są ponumerowane w sposób ciągły. Numeracja ta nie jest jednak oryginalnie zastosowana w manuskrypcie. Została wprowadzona przez Mohlberga w wydaniu krytycznym, w celu łatwiejszego zorientowania się w tekście sakramentarza. Dla ułatwienia my także posłużymy się zaproponowaną przez tego badacza metodą oznaczania tekstów. Polega ona na tym, że każdej modlitwie został przyporządkowany arabski numer, który jednoznacznie identyfikuje tekst. Zatem mamy do czynienia z tekstami o numerach od 1 do 1331.

Oryginalna numeracja pozostała w przypadku oznaczenia sekcji i formularzy. Jest to zasadniczy podział zbioru, który dotyczy całości dzieła. Nadrzędnym podziałem jest jednak kalendarz w układzie miesięcznym. Poszczególne miesiące, z których pierwszym jest kwiecień, dzielą się na jednostki nazywane sekcjami. Są one oznaczone rzymskimi cyframi. Z uwagi na brak pierwszych trzech miesięcy pierwsza numerowana sekcja jest oznaczona cyfrą VIII. Z wyjątkiem tej sekcji wszystkie pozostałe mają swój tytuł. Jest on albo oznaczeniem konkretnego dnia miesiąca¹⁹, na który są przeznaczone zamieszczone poniżej modlitwy, albo wskazuje na wspomnienie świętego, dla którego modlitwy zostały skomponowane²⁰, albo odnosi się do innej okazji²¹ lub uroczystości²², w czasie której mogą one być wykorzystane.

¹⁹ Takie oznaczenie posiadają sekcje: XIII, XVII, XVIII, XX, XXI, XXII, XXIII, XXVIII, XXV, XXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXVIII, XL. Sekcja XVIII przynależąca do miesiąca czerwca została zatytułowana: *Incipiunt orationes et praeces diurnae*, co wskazuje na możliwość codziennego korzystania z zamieszczonych w niej tekstów.

²⁰ O przeznaczeniu modlitw na wspomnienia świętych dowiadujemy się albo bezpośrednio z treści oracji (jak np. w sekcji VIII rozpoczynającej zbiór, której formularz VI – a więc pierwszy w całym zbiorze z Werony – jest zatytułowany *item alia*, jednak analiza treści wskazuje na to, że przeznaczony jest na wspomnienie św. Tyberiusza, męczennika), albo z tytułu formularza (Sekcja XXVIII zawiera formularz o tytule: *PCES H IN SCE EUFYMAE*) lub sekcji (np. Sekcja XIII opatrzona jest tytułem: *Natale sancti Iohannis Baptistae*).

²¹ Wśród nich znajdują się oracje wrześniowe zamieszczone w sekcji XXVII w formularzu VIII, skomponowane jako modlitwy na *inuitatio plebis in ieiunio mensis decimi*. Również we wrześniu znajduje się sekcja XXVIII zatytułowana: *Consecratio episcoporum*. W tej samej sekcji bez osobnych numerów formularzy znajdziemy również tytuły: *Benedictio super diaconos* oraz *Consecratio presbyteri*. Kolejna sekcja września, XXVIII, to formularze *In natale episcoporum*. Sekcja ta również w formularzu VIII umieszcza tytuł: *Pro episcopis offerendum*. XXX sekcja września jest opatrzona tytułem: *Ad uirgines sacras*, natomiast XXXI: *Incipit uelatio nuptialis*. Sekcja XXXIII miesiąca października zatytułowana jest natomiast: *Super defunctos*.

Możemy również zaobserwować formularze w szczególnych potrzebach. Przykładem może być miesiąc maj z II formularzem XI sekcji opatrzonym tytułem: *Contra inimicos catholicae professionis* oraz *Contra inpetitores*, który to tytuł również występuje w tym formularzu.

²² Sekcja VIII miesiąca maja zatytułowana jest: *Praeces in ascensa Domini*. Sekcja X to *Orationes pridie pentecosten*, a Sekcja XI nosi tytuł: *In dominicum pentecosten*.

Obecność w zbiorze modlitw na uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego oraz Zesłania Ducha Świętego, a brak modlitw z uroczystości Zmartwychwstania Pańskiego każą przypuszczać, że treść oracji przeznaczonych na święta wielkanocne znajdowała się w pierwszej, niezachowanej do naszych czasów, części zbioru.

Wewnątrz sekcji są numerowane poszczególne formularze. Posiadają one, podobnie jak sekcje, rzymskie cyfry. Każda wydzielona sekcja rozpoczyna numerację formularzy od nowa (wyjątkiem jest tutaj początek zbioru, który rozpoczyna się formularzem o numerze VI). Warte zauważenia jest, że tytuł sekcji można potraktować równocześnie jako tytuł pierwszego formularza. Wynika to z faktu, że pierwszy formularz w sekcji nie ma swojej numeracji, a kolejny obecny w ramach sekcji rozpoczyna się od numeru II²³.

6.2. Podpisy formularzy

Każdy z formularzy umieszczonych w zbiorze jest opisany. Zasadniczo możemy wyróżnić kilka sposobów opisu formularza. W pierwszej kolejności mamy do czynienia z tytułami poszczególnych sekcji. Wskazują one na miesiąc, w którym teksty powinny być wykorzystane, jak również na wspomnienie świętych czy inne wydarzenie, na które modlitwy są przewidziane. Dodatkowo niektóre formularze mają swoje tytuły sugerujące datę (według kalend) skorzystania z prezentowanych modlitw. Zdecydowanie najczęściej mamy do czynienia z formularzami przewidzianymi na konkretny miesiąc, jednak bez przydzielonego dnia. Są one oznaczone jako *item alia*.

6.3. Korpus formularzy

Poniżej znajduje się opis poszczególnych części zbioru. Przedstawia on oryginalną kolejność zachowaną w badanym dziele.

KWIECIEŃ

Sekcja VIII z 43 ponumerowanymi *item alia* – z których pierwszych pięć formularzy brakuje, jako że nie zachowały się w zbiorze. Z tego powodu początek VIII sekcji daje szósty formularz. Zawartość formularzy sugeruje, że w dużej mierze są one poświęcone męczennikom oraz wyznawcom, których imiona są wymienione.

²³ Wyjątkiem jest tutaj sekcja X przeznaczona na dzień przed uroczystością Zesłania Ducha Świętego, rozpoczynająca się kompletem modlitw (pierwsza część formularza jest pozbawiona prefacji), po niej następują teksty *item alia* oraz formularz o numerze I pozbawiony tytułu, w skład którego wchodzi prefacja, PC oraz BP, po którym następuje formularz oznaczony numerem I opatrzony tytułem: *In pentecosten ascendentibus a fonte*.

Do kolejnego wyjątku możemy zaliczyć sekcję XIII rozpoczyna formularz opatrzony numerem I.

Sekcja XVII również rozpoczyna się nietypowo. Jej początek stanowi C oraz SO, po których następuje formularz *item alia*, a po nim pierwszy numerowany formularz opatrzony cyfrą I podzielony na dwa fragmenty: *item alia* oraz *in ieiunio*.

Nieregularna jest również sekcja XXIII. Rozpoczyna się nienumerowanym formularzem pozbawionym tytułu. Kolejna część tej sekcji to modlitwy ku czci św. Eufemii, po których następuje pierwszy numerowany formularz *item alia* opatrzony cyfrą III.

Sekcja XXXVIII posiada tytuł (*Pridie kalendas decembres, Natale sancti Andreae Apostoli*), po którym następuje nienumerowany formularz. Po nim mamy formularz *item alia* oznaczony numerem I. Następny zbiór tekstów to również formularz *item alia*, jednak oznaczony numerem III. W sekcji tej brakuje zatem formularza z numerem II.

Wyjątki od tej reguły stanowią teksty formularza XIII (36-41) oraz XXIII do XXVI (88-97), gdzie wyraźnie widać paschalny charakter tekstu. Wspominani są też konkretni męczennicy: *Tiburtius* (VI, 2), *Laurentius* (XX, 72), *Gregorius martyr* (XXXIII, 126). Druga kolekcja formularza z numeru XX (75-78) jest przeznaczona na Eucharystię w intencji obrony przed powrotem do pogaństwa, natomiast formularz XXXIII (130-133) jest dedykowany Bazylice św. Piotra.

MAJ

Formularze tego miesiąca są podzielone na kilka sekcji. Sekcja VIII to *Praeces in ascensa domini* z sześcioma formularzami *item alia* (169-186). Sekcja X to *Orationes pridie Pentecosten* z czterema formularzami (187-190) oraz formularzem *item alia* (190-199). W skład tej części wchodzi również trzy komplety modlitw z przeznaczeniem na Eucharystię *In Pentecosten ascendentibus a fonte* (200-214). Kolejna, XI, sekcja zawiera trzy ponumerowane formularze *In dominicum Pentecosten* (215-225). Ostatnia sekcja tego miesiąca, XII, zawiera tylko jeden formularz *In ieiunio mensis quarti* (226-231).

CZERWIEC

Sekcja XIII, która rozpoczyna ten miesiąc, zawiera pięć formularzy mszalnych *Natale s. Iohannis baptistae* (232-256). Sekcja XIII jest poświęcona *In natale ss Iohannis et Pauli* i zawiera osiem *item alia* (257-279). Ich imiona są wymieniane w tekstach o numerach 269 oraz 271 (V formularz). Sekcje XV i XVI są zatytułowane: *In natale apostolorum Petri et Pauli* i zawierają 28 *item alia* (280-379).

LIPIEC

Ten miesiąc zawiera dwie sekcje. Pierwsza, XVII, jest o siedmiu braciach (*Felix, Filippus, Uitalis, Martialis, Alexander, Silanus, Ianuarius*) i posiada dziewięć formularzy (380-412). Formularze jednak nie wymieniają ich imion. Są one podane (wraz z miejscem ich pochówku) w tytule sekcji. Kolejna sekcja tego miesiąca, XVIII, to *Orationes et praeces diurnae* i zawiera czterdzieści pięć formularzy (413-670). W numerze XXXI jest siedem *Orationes matutinae vel ad uesperum* (587-593). Od numeru XXXIII rozpoczyna się nowy tytuł: *Incipiunt praeces diurnae cum sensibus necessariis*.

SIERPIEŃ

Składa się z sekcji XVIII *Natale s. Stefani in cymeterio Callisti uia Appia* i posiada dziewięć *item alia* (671-703). Ostatni jest dedykowany bazylice św. Stefana. Sekcja XX to *Natale s. Xystii, Felicissimi et Agapiti* z ośmioma formularzami poświęconymi *Xystusowi* (704-732) oraz jedna Msza ku czci *Felicissimusa et Agapitusa* (733-738). Sekcja XXI to *Natale s. Laurenti* z czternastoma *item alia* (739-789). Sekcja XXII to *Natale ss. Ypolyti et Pontiani* z jednym formularzem mszalnym dla każdego świętego (790-799). Sekcja XXIII to *Natale ss. Adauti et*

Felicis i w jej skład wchodzi sześć formularzy *item alia* (800-822) oraz jedna prefacja poświęcona apostołom (823).

WRZESIEŃ

Ten miesiąc rozpoczyna sekcja XXIII *Natale ss. Corneli et Cypriani* z trzema formularzami Mszy św. (imiona świętych występują tylko w III) oraz jedną dodatkową prefacją ku czci św. Eufemii, której w całości jest poświęcona następna sekcja zbioru – nr 826 (824-834). Sekcja XXV jest poświęcona *In Natale s. Eufymiae* i posiada trzy *item alia* (835-843). Sekcja XXVI to *Natale basilicae Angeli in Salaria* z pięcioma *item alia* (844-859). Sekcja XXVII *Admonitio ieiunii mensis septimi et orationes et preces* posiada osiem *item alia* (860-904). Następnie mamy *Inuitatio plebis in ieiunio mensis decimi* z sześcioma *item alia*, ponumerowanymi od VIII do XIII (905-941)²⁴. Kolejna sekcja, XXVIII, to teksty *Consecratio episcoporum* (942-954), *Benedictio super diaconos* (948-951), a następnie *Consecratio presbyteri* (952-954). Sekcja XXVIII jest poświęcona *In natale episcoporum*. Składa się z siedmiu *item alia* przeznaczonych na rocznicę urodzin (955-1007) oraz formularza (VIII) na rocznicę sakry (1008-1014). Następnie znajdujemy kolejnych piętnaście Mszy (VIII-XXIII), które nie posiadają tytułu, jednak mają charakter *Orationes et preces diurnae* (1015-1102). Sekcja XXX to *Ad uirgines sacras* składająca się z jednego formularza (1103-1104). Sekcja XXXI kończy miesiąc i jest poświęcona *Incipit uelatio nuptialis*. Posiada jeden formularz (1105-1110).

PAŹDZIERNIK

Sekcja XXXII zatytułowana jest: *De siccitate temporis*, jednak tytuł ten dotyczy tylko pierwszej oracji pierwszej Mszy (1111). Dalej, bez nowego tytułu, znajdujemy sześć kolejnych formularzy o charakterze paschalnym (1112-1137). Sekcja XXXIII *Super defunctos* posiada pięć formularzy bez *item alia* (1138-1160). Dwa ostatnie są poświęcone papieżowi i dotyczą *Laurentinusa* (1151, 1152, 1155). Sekcja XXXIII *S. Siluestri* składa się tylko z dwóch modlitw poświęconych temu świętemu (1161, 1162). Następna modlitwa jest poświęcona wspomnieniu papieża *Simpliciusa* (1163).

LISTOPAD

Sekcja XXXV to *In natale ss. Quattuor Coronatorum* z dwoma formularzmi, które nie wymieniają ich imion (1164-1170). Sekcja XXXVI z kolei to *In natale s. Caeciliae* z pięcioma *item alia* (1171-1187). Sekcja XXXVII *Natale ss. Clementis et Felicitatis* składa się z czterech *item alia*. Są to formularze na święto św. Klemensa (1188-1198) oraz trzy na święto Felicyty (1199-1213)²⁵. Sekcja XXXVIII *Natale ss. Chrysogoni et Gregori* posiada tylko jeden kompletny formularz mszalny, który

²⁴ Charakter paschalny wykazują formularze: II (867-871) oraz XIII (938-941).

²⁵ Modlitwa 1209 wymienia obydwój świętych.

nie wymienia imienia (1214-1218). Sekcja XXXVIII *Natale s. Andreae apostoli* składa się z czterech *item alia* (1219-1238).

GRUDZIEŃ

Sekcja XL poświęcona jest *Natale domini et martyrum Pastoris, Basilei et Iouiani et Uictorini et Eugeniae et Felicitatis et Anastasiae* z dziewięcioma *item alia*. Są to formularze tylko *natale domini* (1239-1272). Sekcja XLI *In natale s. Iohannis euangeliste* z dwoma Mszami (1284-1293). Sekcja XLIII *In ieiunio mensis decimi* to pięć *Item alia* (1294-1327). Sekcja ta zawiera jeszcze cztery inne formularze. Są one umieszczone w zbiorze, jednak wyraźnie widać inny charakter pisma. Są one poświęcone *Benedictio fontes* (1328-1331).

Ciekawostką interesującego nas sakramentarza jest wprowadzenie postu w 10. miesiącu. Taki zapis sugeruje, że czas ten jest przeznaczony na przygotowanie do przeżywania Świąt Bożego Narodzenia, poprzez przeżycie tajemnicy Adwentu, jednak charakter oczekiwania wyraźnie sugeruje wymiar pokutny tego okresu²⁶.

7. Stan badań nad zbiorem

Na podstawie przeprowadzonych badań paleograficznych i kodeksologicznych tego manuskryptu Leo Cunibert Mohlberg wydał krytyczne opracowanie zbioru (Rzym 1955). Następnie *facsimile* wydał E. Sauser (1960).

Pracami nad sakramentarzem zajmowali się również: E. Bourque, *Étude sur les Sacramentaires romains* (Studi di antichità cristiana 20, Roma 1949), 81-169; A. Chavasse, *Messe du pape Vigile (537/55) dans le sacramentaire léonien*, *Ephemerides liturgicae* 64(1950), 161-213; 66(1952), 145-219 oraz A. Stuiber, *Libelli Sacramentorum Romani*, w: *Theophaneia: Beiträge zur Religions- und Kirchengeschichte des Altertums* 6, Bonn 1950.

E. Bourque bada poszczególne miesiące oraz sekcje zbioru według współczesnych jemu metod badawczych. Stosuje lokalne i współczesne odniesienia z liturgicznego, hagiograficznego oraz literackiego punktu widzenia, bierze pod uwagę poszczególne *libelli* i stara się podejść do każdej z kart indywidualnie, jako że pochodzą z różnego czasu papieskich, rzymsko-bazylikańskich oraz podmiejskich obchodów. Poszczególne wyniki wchodzące w skład generalnego rezultatu jego pracy próbuje on zestawić według daty pochodzenia poszczególnych tekstów. Co do kalendarza – który mógł pochodzić z Rzymu – uważa on, że dokonano wyboru z już powszechnie czczonych świątych w Rzymie. Po przestudiowaniu zbioru stwierdza, iż jego charakter jest niewystarczający do określenia go mianem sakramentarza, gdyż nie może on posłużyć do kultu publicznego. Zauważa, że jest to czysto prywatna i osobista kolekcja, złożona z materiału zawartego w rzymskich modlitwach. Podkreśla, że jest to pierwsza redakcja, oryginał, pewien archetyp, który powstał jako wstęp lub wybór tekstów do późniejszej redakcji.

²⁶ Wyraźnie widać taki charakter po tytule sekcji XLIII.

BIBLIOGRAFIA

- Chavesse A., *Le sacramentaire dit Leonien conservé par le Veronensis LXXXV*, „Sacris Erudiri” 27 (1984).
- Chupungco A.J., *Handbook of Liturgical Studies: Introduction to the liturgy*, Collegeville, Minnesota 1997.
- Falsom C., *I Libri liturgici romani*, w: *Scientia Liturgica. Introduzione alle Liturgia*, t. I, red. A.J. Chupungco, Casale Monferrato 2003
- Lowe E.A., *Codices Latini Antiquiores* 4 (1947), nr 47.
- Mohlberg L.O., *Sacramentarium Veronense*, Roma 1994.
- Nadolski B., *Liturgika, Liturgika fundamentalna*, t. 1, Poznań 1989.
- Nadolski B., *Wprowadzenie do liturgii*, Kraków 2004
- Nocent A., *I libri liturgici*, w: *Anamnesis 2, La liturgia panoramastorico generale*, Monteferrato 1978.
- Żądło A., *Eklezjologiczny wymiar kolekt Adwentu w Mszałe Rzymskim Pawła VI. Studium lingwistyczno-teologiczne*, Kraków 2002

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/03/N/HS1/04197.